

*Колбаева М.К.*

## КЫРГЫЗ ТИЛИН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН АРТЫКЧЫЛЫКТУУ БАГЫТТАРЫ

*Колбаева М.К.*

### ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА

1989-жылдын 23-сентябрында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин кезектеги сессиясында кыргыз тили “Мамлекеттик тил” деген укук алган күндөн тарта бардык кыргыз тилине күйгөн тилчи окумуштуу, илимпоздорубуз жалпы эле калайык калк тарабынан кыргыз тили өз өмүрүн бөксөртпөй улантып, кылымдарга жоголбой келечек муундарыбызга кызмат өтөп берет деген ишенимде өз күч аракетин бизди жумшап келебиз. Башкасын айтпаганда да кыргыз тилинин “Мамлекеттик тил жөнүндө” Мыйзамы, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилин өнүктүрүү программасы 1997-2010- жылдар, 1998-жылы кабыл алынган кыргыз тилин өнүктүрүү концепциясы, Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиясынын уюштурулушу ушул аракеттерибиздин негизгилери десек жаңылышпайбыз. Ал жылдардан бери он тогуз жыл аралыгында тилибизди өнүктүрүү багытында көптөгөн иш чаралар, аракеттер көрүлүп келүүдө. Бирок, өкүнүчтүүсү учурдагы ааламдашуу, жаңы илимий, техникалык, экономикалык, саясий жетишкендиктер жогортон биз санап өткөн жана андан берки тил үчүн жасаган аракеттерибиз куру иштер катары сезилип, кыргыз тилинин статусун мамлекеттик тил катары мыйзамдык жана конститутциялык жактан белгилөө, кыргыз тилин өнүктүрүү, аны коомдук жана мамлекеттик турмуштун ар кандай чөйрөлөрүндө кеңири колдонуу үчүн улуттук негизин түздү деген изги ойлорубуз солгун тартып калгандай.

“Мамлекеттик тил жөнүндө” Мыйзамдын кабыл алынышы өз учурунда кыргыз тилинин кадыр-баркын көтөрүүдө маанилүү роль ойноду жана белгилүү өлчөмдө анын милдеттерин кеңейтүүгө көмөкчү болду деп келгенибиз менен кийинчерээк коомдогу өзгөрүүлөрдүн натыйжасында “Мамлекеттик тил жөнүндө” Мыйзамдын көптөгөн жоболору ишке ашпай калды. Ал эми алардын айрым пункттары колдонулбай же жаңы турмуш шартына жооп бере албай баштады. Мындан сырткары мамлекеттик тил маселесине саясий-административдик үстүртөн мамиле жасоо ойдогудай натыйжа бербей тургандыгын көрсөттү. Анын үстүнө ар кандай жүйөлүү себептерден улам кыргыз тили мамлекеттик тилдин милдеттерин аткарууга даяр эмес экендигин көрсөттү. Ааламдашуунун арааны жүрүп турган алдыңкы

илимий-техниканын жетишкен мезгилинде мамлекеттин муктаждыктарын толук камсыз кылуучу көп функциялуу адабий (жазуу-басма) тил катары анын калыптанышы үчүн толук шарттарды түзүү коом алдында сиздин жана биздин кечиктирилгис милдеттерибиздин бири болуп калды.

Учурда тилди өнүктүрүү боюнча алгылыктуу деп эсептелген 1997-2010-жылдар аралыгын өз мерчемине алган Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилин өнүктүрүү Программасы иштелип келүүдө. Мамлекеттик тилде илимий-практикалык эмгектерди жаратууну, кыргыз жазма тилинин мамлекеттик структураларында колдонулушун кеңейтүү боюнча чараларды, кыргыз тилинин орто, атайын орто жана жогорку мектептерде окутулушун жакшыртууга, кыргыз тилинин маассалык маалымат каражаттарында колдонулушуна тиешелүү бир канча иш чараларды кезеги менен иреттеп, эсепке алып жыйынтыгында программада көрсөтүлгөн иш чаралардын аткарылышына көмөкчү болгон 6 пункттан турган багыттар белгиленет.

Кыргыз тилин өнүктүрүүгө жыл сайын өкүмөттүк атайын каражаттын бөлүнүшү, кыргыз жазмасынын өнүгүшүнө колдоо көрсөтүүчү фонд уюштуруу, бөлүнгөн акча каражаттарын кыргыз тили боюнча иштелген мыкты долбоорлорго гранттар катары берүү, кыргыз тилинде китеп жазуу жана сатуу ишине мамлекеттик көзөмөл жана аларды керек болсо мамлекеттик салыктардан бошотуу, Кыргыз Республикасынын өкүмөтүнүн алдындагы “Эне-тил” Мамлекеттик борборун түзүү ишин максат кылган бул программанын айрым бир милдеттери толугу менен аткарылып, “кой аксагы менен түгөл” деген сымал кайсы бир маселелер көңүл жаздымында калган сыяктуу. Програмадагы: кыргыз тилинин ар кыл типтеги жана багыттагы сөздүктөрүнөн көбүрөөк нускада даярдап, жетиштүү нускада басылып чыгышын камсыз кылуу; - кыска мөөнөт ичинде концелярлык, саясий, юридикалык, экономи-калык, расмий тексттерге таандык спецификалуу терминдердин сөздүктөрү, концелярдык документтердин кыргызча жазылыш жол-жоболорун, схемаларын, үлгүлөрүн камтыган колдонмо куралдарды даярдоо; - мамлекеттик кызматтарга конкурс менен кабыл алганда, иштеп жаткан кызматкерлерди аттестациядан өткөргөндө кыргыз жазма тилин билишин өзүнчө критерий катары эсепке алуу ж.б.у.с.

беренелер көз жаздымда калып, аткарылбай келет. Программага кайсы иш чаралар аткарылып, кайсы максаттар куру кыял катары калды аны убакыт көрсөтөт. Биздин милдет келерки эки жылдан соң Мамлекеттик тилдин андан аркы өнүгүү жолун көрөгөчтүк менен изилдеп, жакынкы он же жыйырма жыл аралыгын өз мерчемине алган артыкчылыктуу, илимий көз караштарды, илим менен цивилизациянын жетишкендиктерин көңүлгө алуу менен иштелип чыккан тил боюнча улуттук программаны кабыл алууга азыртадан ойлонуп даярдык көрүшүбүз зарыл.

Мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө жана ал колдонулуучу чөйрөлөрдү кеңейтүүгө терс таасирин тийгизген бир катар факторлорду: мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча белгиленген чараларды ишке ашыруунун так жол-жоболорун, алардын аткарылышы үчүн жоопкерчиликтин жана көзөмөлдүн жоктугу; экономикалык оорчулуктар; иш кагаздарын жүргүзүү тилинин, илимий тилдин жана түшүнүк-терминдик аппаратын начар иштеп чыгышы ж.б. эске алган тилди өнүктүрүү стратегиясын иштеп чыккан Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилин өнүктүрүү концепциясы пайда болгон күндөн тарта кыргыз тилин өнүктүрүү боюнча артыкчылыктуу багыттары менен кызмат кылып келе жатат. Ошол эле концепцияны утурлай уюшулган Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Мамлекеттик тил боюнча уюшулган улуттук комиссия кыргыз тили үчүн бир канча иш чараларды уюштуруп келүүдө. Бирок, кыргыз тилин өнүктүрүү үчүн жазылган үлкөн программалар, концепциялар, мыйзамдардын айрым бир беренелери, бөлүмдөрү, пункттары азыркы мезгилдин талабына коошпой келет. Айталы статистикалык маалыматтарга таянсак кыргызстандын ЖОЖдорунда жаштарга билим тарбия берүүдө 25% кыргыз тилинде, 75% расмий тилде, 3% башка тилдерде окуу, тарбия иштери жүргүзүлөрүн “Шоокум” журналыны иликтеген. Мына биздин улуттук тилге жасаган иш аракеттерибиздин жыйынтыгы Бир эле тармактагысы. Мүмкүн мындай кенемтени майда бирок маанилүү болгон төмөнкүдөй жаңылануулар менен толуктасак болор:

- Улуттук тилибиз майда тил катары дүйнө жүзүнөн жоголбос үчүн илимдин жетишкендиктерине таянып, тилибизди жаңы технологиялар аркылуу – азыркы маалыматтык жана ком-

пьютердик технологиялар, компьютердик программаларды кыргызчалоо;

- мамлекеттик тилдин конституциялык даражасын чындоо, анын ченемдик укуктук абалын жакшыртуу жана мамлекеттик тилдин өнүгүшүнө кедерги болуп жаткан тоскоолдуктарды жоюу;

- Учурда англис, кытай жана башка тилдерди которуу ишинде расмий тилде эмес англис-кыргыз, кытай-кыргыз сыяктуу тике улуттук тилдеги котормо ишин жандандыруу, ага адистерди даярдоо;

- Мамлекеттик тилдин ички мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү жана жеңилдетүү. Ал өзүнүн милдетин толук жана натыйжалуу аткарышы үчүн түшүндүрмө жана терминдик сөздүктөрдү түзүү, илимий-техникалык, экономикалык жана материалдык жактан мамлекеттик тилдин иш жүргүзүүсүн көзөмөлдөө, сот, укуктук чөйрөлөрдө иш алып баруулар жана иш кагаздарын жүргүзүүдө мамлекеттик тилди жигердүү колдонуу менен анын мүмкүнчүлүктөрүн артыруу.

Жогорудагы сунуштарды эске алуу менен төмөндөгүдөй артыкчылыктуу багыттарды сунуштайбыз:

- мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн мыйзамдык жана нормативдик укуктук базасын өркүндөтүү. Бардык тилди өнүктүрүүгө тиешеси бар мыйзамдарды жана нормативдик актыларды учурдун талабына жараша өзгөртүүлөрдү киргизүү;

- бардык граждандар мамлекеттик тилди билиши үчүн жалпыга жеткиликтүү окуу-куралдар, сөздүктөр, өз алдынча үйрөнүүчү китептерди чыгаруу, тилге кызыккан адамдар үчүн ийримдерди, курстарды ачуу, мамлекеттик жана мамлекеттик эмес жалпыга маалымдоо каражаттарында атайын сабактарды, программаларды киргизүү;

- кыргыз тилин билүү үчүн кызыктыруучу, стимул болуучу иш чараларды иштеп чыгуу;

- элге билим берүү тармагын ойдогудай камсыз кылуу. Мамлекеттик тилде милдеттүү түрдө окутуунун бардык маселелерин чечип берүү;

- республикадагы бардык массалык маалымат каражаттарынын ишинде мамлекеттик тилдин аткарылышын көзөмөлдөө, мамлекеттик тилде жазма жана оозеки тилди өркүндөтүү жана өркүндөтүү үчүн зарыл жалпы улуттук маалымат мейкиндигин түзүү.